

RÁKAI ORSOLYA

Médiatörténet a kultúratudományok után/között

Az ezredforduló óta több alkalommal szólaltak meg a hazai médiatörténeti kutatás képviselői, válaszokat keresve arra a kérdésre, hogyan folytatható, vagy inkább hogyan lenne szerencsés folytatni a médiatörténeti kutatásokat mindama társadalmi, technikai, politikai és diszciplináris változások után, melyek átalakították az ezredforduló előtti évtizedekben Magyarországon még szinte kizárólag a sajtótörténetre koncentrált tudományos diskurzust. A kétezres évektől kezdve emellett több olyan, arról tanúskodó tanulmány is napvilágot látott, hogy a magyarra többféleképpen fordított cultural studies, illetve az úgynevezett 'cultural turn' szerepét a hazai kutatók (szintén) vízvonalasztó jelentőségűnek látják a médiatudomány szempontjából is.¹ A médiumok története iránt érdeklődő, eredetileg különféle szilárdabb kontúrokkal bíró diszciplinák (például történettudomány, irodalomtudomány, szociológia, politikatudomány) felől érkező kutatók pedig hirtelen olyan terepen találták magukat, ahol minden mozog: nemcsak a tárgy, de a fogalmak, a kontextusok, és maguk a diszciplináris határok is. Míg a sajtótörténet vizsgálata során az a csalóka látszat keletkezhetett, hogy jól behatárolható, definiálható korpuszsal van dolgunk, melynek vizsgálata viszonylag problémamentesen illeszkedik a humán-, illetve társadalomtudományok hagyományos taxonómiájába, a médiatörténet mint tárgy ezt az illúziót nagyon gyorsan szétfoszlatja. Nemcsak a médiumok (s ebből következően a lehetséges értelmező eljárások) sokfélesége okozza ezt, hanem az is, hogy a tömegmédia elektronikus forradalma egyszerre mind mélyreható társadalmi változásokkal is együtt járt, rávilágítva a társadalmi nyilvánosság működésének megváltozott, avagy korábban csak rejtve maradó sajátosságaira is. Ehhez járult a kutatás hagyományos diszciplináris kereteinek

¹ Néhány példa: BELINSZKI Eszter, *A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában = Médiakutató*, 2000 őszi; SZÉCHENYI Ágnes, *A huszadik század hiányzó sajtótörténete – adósságlista és javaslat = Magyar Tudomány*, 2004, 1150–1163.; SZAJBÉLY Mihály, *A médiatörténet és sajtótörténet viszonyáról = Médiakutató*, 2005 tavasz, 1–7.; GYÁNI GÁBOR, *Sajtótörténet a társadalomtörténet szempontjából = Médiakutató*, 2006 tavasz; BAJOMI LÁZÁR Péter, *Média és társadalom*, Budapest, PrintX Budavár Kiadó, 2006 (Antenna könyvek) (2., bővített kiadás 2008.); CSÁSZI Lajos, *Médiakutatás a kulturális fordulat után = Médiakutató*, 2008 őszi; SIPOS Balázs, *Bevezetés. Politika-, társadalom- és médiatörténet-írás*, = *Uő, Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*, Budapest, Argumentum, 2011, 11–40.

fellazulása, a roppant változatos inter-, pluri-, transz-, illetve posztdiszciplináris témák és eljárások egyre gyakoribbá válása.

E hatalmas változások valószínűleg nagyban hozzájárultak ahhoz (a hazai tudományos élet prózai, elkésztő, kritikus forrás- és egyre inkább emberhiányán túlmenően), hogy a szisztematikus sajtótörténeti kutatások megrekedését mindaddig nem követték látványosan és zökkenőmentesen az általánosabb médiatörténeti perspektívát érvényesítő vizsgálatok.

Diszciplináris dilemmák

Talán legtovább a klasszikus történettudományban maradt meg (legalább névleg) az a 19. századi egyetemi eredetű rendszer, amely szigorú hierarchiába rendezi a különféle tudományterületeket: vannak fődiszciplínák és segédtudományok, melyek célja és értelme az előbbieik számára adatokat, forrásokat, netán módszereket előkészíteni és kidolgozni. Mindez persze nemcsak idejétmúlt volta vagy amiatt problematikus, mert mára már nehezen indokolható presztízskülönbséget feltételez kutatási területek között, hanem sokkal inkább azért, mert a témákat és a módszereket is egy zárt teleologikus rendszerben helyezi el. A hazai sajtótörténet-írásban visszatérő panasz, hogy a sajtótörténet kutatása sokáig segédtudományi státuszban folyt – részben a történettudomány, kisebb részben az irodalomtudomány, sőt, sokszor olyan területek alá rendelve, melyek maguk is inkább segédtudománynak számítottak, mint például a művelődéstörténet.

A segédtudományi jellegtől való szabadulás és a sajtótörténetből médiatörténetté szélesedő diszciplína (ön)definiálási kísérlete sokszor a korábbi, „eredeti” tudományterülettel való kapcsolat újraértelmezése révén történik. Gyáni Gábor például egy 2006-os írásában a társadalomtörténet-írás felől tesz javaslatokat a sajtótörténeti kutatások megújítására, kiemelve, hogy mindaddig nemigen volt jellemző a társadalomtörténeti nézőpont, „a nyomtatott sajtó múltját ugyanis rendszerint a politika- és az irodalomtörténet-írás kereteibe volt szokás illeszteni”.² Ez volt jellemző az akadémiai sajtótörténet megjelent két kötetére is – és épp ez bizonyult nehezen folytathatóknak, amikor a 20. század vizsgálata került sorra, ahol már távolról sem csak nyomtatott médiáról volt, illetve lett volna szó. Gyáni felidézi, hogy a társadalomtörténeti perspektíva egyébként sem példa nélküli a médiatörténeti kutatásokban (elég Asa Briggs és Peter Burke széles körben ismert munkájára³ gondolni), idehaza ráadásul e területen az alap kutatások is nagyrészt hiányoznak. A társadalomtörténeti perspektíva mindazonáltal azt is jelenti, hogy a szó szoros értelmében véve nem valamiféle immanens sajtó- vagy médiatörténeti kutatást végzünk így (sem), hanem valóban a társadalom történe-

² GYÁNI Gábor, *Sajtótörténet a társadalomtörténeész szempontjából = Médiakutató*, 2006 tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet

³ BRIGGS, Asa, BURKE, Peter, *A média társadalomtörténete, Gutenbergtől az internetig*, Budapest, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. (2., bővített kiadás 2012.)

tének más, hagyományosabb módon nehezen megragadható aspektusairól alkotunk képet.

A történeti kutatásoknak sokáig reflektálatlanul alapszálát adó politikatörténet számára szintén érdekes nézőpontot biztosíthat a média diakrón vizsgálata. A politika-, a társadalom- és a médiatörténet-írás kapcsolatainak kérdését felvető Sipos Balázs ugyanakkor átfogó képet ad a történeti érdeklődésű tudományterületek dinamikájáról is, jól érzékelhetővé téve, hogy immár minimum kétoldalú egy ilyen kutatás: egyidejűleg határozza meg a média- és a politikatörténeti leírást.⁴ Nehéz eldönteni, hogy inter- vagy transzdiszciplinaritásról beszéljünk-e ebben az esetben, mindenesetre tény, hogy nemcsak a kérdésfelvetések és az alkalmazott módszerek, de immár az így létrejövő tudás sem sorolható egyértelműen egyetlen hagyományos, homogénnek (vagyis az egyéb tudományterületektől jól elkülönülőnek) tekintett diszciplinához sem. Innen nézve nem tűnik túl termékenynek (bár kétségtelenül létező és a tudományos mező hatalmi viszonyai, önreprodukciója szempontjából informatív) az a Sipos által is felidézett vita, melyben egyes témák mintegy meghatározott tudományterületek sajátjai, „birtokai”. Az inter- vagy transzdiszciplináris kutatás épp ezt a szemléletmódot változtatja meg radikálisan: eszerint ugyanis nincsenek eleve bizonyos diszciplinákhoz sorolódó témák. A különféle tudományok inkább megközelítésmódok, leírások az adott jelenségekről, melyeket épp e leírások alkotnak meg jelenségként, illetve témaként – s melyek épp ezért fognak egymástól az alkalmazott megközelítés fényében különbözni. A tudományos kutatás effajta felfogásában értelmezhetetlen, hogy bizonyos témákkal kapcsolatban bizonyos megközelítésmódok irrelevánsak volnának. Például hogy az irodalmat ne volna jogosult és gyümölcsöző a médiatudomány, a politikatörténet vagy a társadalomtörténet felől vizsgálni. Ugyancsak értelmezhetetlen az is, hogy e megközelítésmódok „elvennének” az adott területtől bármit is, s ne „adnának” semmit, ne biztosítanának új, hasznos perspektívákat és hipotéziseket az „illegitim” módon megközelített diszciplína számára, illetve lerombolva a diszciplináris határokat valamiféle új „szupertudományt” hoznának létre egyikükből (ebben az esetben például a médiatudományból).

Sipos több helyen hangsúlyozza ezzel összefüggésben azt is, hogy a média történetét egy jól körülhatárolható módon értelmezi: az észlelés (közvetítés) technicizálódástörténetének tekinti.⁵ Ezzel a Gyáni által említett Asa Briggs–Peter Burke szerzőpáros javaslatával szemben egy másik nagy hatású médiatörténeti leíráshoz, Frédéric Barbier és Catherine Bertho Lavenir munkájának felfogásához kerül közelebb, akiket egyébként idéz is ebből a szempontból. Ugyanezt a kiindulópontot javasolja a médiatörténet-írás számára Szajbély Mihály is,⁶ hozzátéve, hogy az észlelés technikátörténeteként felfogott médiatörténet (ami lé-

⁴ SÍPOS Balázs, *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban, Politika- és társadalomtörténeti vázlat*, Budapest, Argumentum, 2011, 11–40.

⁵ SÍPOS 2011, i. m. 37.

⁶ SAJBELY Mihály, *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról = Médiakutató*, 2005 tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet

nyegében a Barbier–Bertho Lavenir-kötet szervezőelve) „voltaképpen nem más, mint az észlelésformák elkülönülésének története; a sajtó kialakulása, majd a sajtótípusok elkülönülése pedig ennek az észleléstörténetnek a része” (ami viszont már a rendszerelméleti tanulságok hasznosítását jelzi). Az utóbbi szál továbbgondolásának szándékát mutatja, hogy Szajbély a szorosabb értelemben vett sajtótörténet újragondolásához is olyan mintát idéz (egy 1999-es német médiatörténeti munka formájában), amely összeegyeztethető a rendszerelméletnek a társadalom evolúciójáról alkotott modelljével. Így az észlelésformák elkülönülése egyszerűen funkciók elkülönülését is jelenti a médiumok történetében, s e funkciók figyelemmel kísérése nagyban segítheti a produktív kutatásokat lehetővé tevő értelmes szelekciót a médiatörténet parttalannak és végtelennek látszó lehetséges forrás- és adattengerében.

Ez utóbbi koncepció jó példája lehet annak, milyen (látszólag) apró szemléletbeli módosítások elegendők ahhoz, hogy egyrészt a hagyományos, szilárd diszciplináris keretek mobilizálhatók legyenek, másrészt a sajtó-, illetve médiatörténet a társadalom átalakulásaival való szoros kölcsönhatásaiban legyen vizsgálható anélkül, hogy elveszítenénk a kutatások egy idejű média- és társadalomtörténeti relevanciáját. Úgy tűnik, hogy az úgynevezett 'cultural turn' után nem is igen tehetünk mást, mint hogy ilyen szimultán transzdiszciplináris kutatásokat végzünk, legalábbis a mind Szajbély, mind Sipos által felidézett Reinhold Viehoff provokatív című tanulmánya⁷ szerint.

Viehoff tulajdonképpen nem tesz mást, mint összefoglalja azokat a változásokat, amelyek lassan, fokozatosan eltávolították az irodalomtudományt a szövegközpontú elméletektől. (Természetesen ettől a szövegközpontú elméletek lehetséges relevanciája sem szűnt meg, ám ezektől ellépve új irodalomfelfogások és új értelmezői eljárások is születtek.) Talán nem felesleges ezt az összefoglalást röviden felidézni, mivel szigorúan csak a német irodalomtudományos fejlődést összefoglalva jut el a médiatudomány cselekvésalapú, kontextuális, sok szempontból az angolszász kritikai kultúrakutatásra emlékeztető, de azzal mindenesetre összeegyeztethető átfogó koncepciójáig. (Természetesen felidézhetnénk a kritikai kultúrakutatáson túl a történettudomány, mindenekelőtt a new cultural history felől ebbe az irányba vezető utakat is, hiszen a 80-as évek végétől itt is születtek hasonló elképzelések, s a társadalmi gyakorlatok, kommunikatív praxisok jelentőségét, illetve a hiedelmek, elvárások és közösségi értékpreferenciák értelmezést befolyásoló szerepét a történeti kutatás terén egyre fontosabbnak látták, s úgy gondolták, hogy mindez a kutatás módszereit, jellegét alapvetően változtatja meg.)

Viehoff végigköveti, hogy lényegében már az 1970-es évektől megjelenik a lehetőség, illetve az igény a német irodalomtudományban az irodalmi kommunikáció mediális összefüggéseinek vizsgálatára. Már a Trivialliteraturforschung,

⁷ VIEHOFF, Reinhold, *Von der Literaturwissenschaft zur Medienwissenschaft – und kein Weg zurück = Literaturwissenschaft: intermedial, interdisziplinär*, Hg. von Herbert Foltinek, Christoph Leitgeb, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002, 67–97. (Sprachkunst, Beiträge zur Literaturwissenschaft)

de különösen az elvileg interakciókban gondolkodó recepcióesztétika ebbe az irányba hatott, az audiovizuális médiumok előretörésének tapasztalata pedig egyre inkább elengedhetetlenné tette, hogy az irodalomtudós ezzel a kérdéssel is foglalkozzon, hiszen e megváltozott mediális környezet nagymértékben befolyásolja a könyvirodalom befogadásának és létrehozásának folyamatait is. Az úgynevezett 'cultural turn' a 80-as, 90-es években már csak emiatt is jól előkészített közegbe érkezett. Emellett az irodalom mint cselekvésrendszer gondolata volt a centruma a hermeneutika olyan átformálási kísérleteinek is, mint az empirikus vagy a konstruktivista irodalomtudomány a 80-as években. Ezek az elméletek mindenekelőtt azt hangsúlyozták, hogy irodalmi (vagy bármiféle) jelentés nem képzelhető el megfelelő értelemkonstituáló cselekvések nélkül, megnyitva ezzel az utat az irodalom társadalmi létezésének radikálisan új felfogásai előtt. A cselekvéseméleten alapuló irodalomtudománynak emellett radikális, programszerű elvárásai is voltak: a kutatás vonatkozzon „társadalmilag releváns” kérdésekre, maga a kutatási folyamat legyen explicit, érvelése pedig nyilvánosan kritizálható. A NIKOL-csoport (**N**icht-**k**onservative **L**iteraturwissenschaft) 1986-os kötete egyenesen 'alkalmazott irodalomtudomány' címmel jelent meg, nem kis felzúdulást keltve az irodalom hagyományosabb, szövegalapú és esztétikához kötött felfogásának hívei körében.

Bár a NIKOL tudományosságra törekvő, helyenként egyenletekkel tarkított szövegeit olvasva látszólag semmiféle kapcsolatot nem találunk az inkább kulturális antropológiai esettanulmányokra emlékeztető angol cultural studieshoz, valójában épp a cselekvésjellegét és ezzel összefüggésben a konszenzualitást, társadalmiságot hangsúlyozó konstruktivizmus az, amely mégiscsak kapcsolatot teremt a két irányzat között. A NIKOL központi figurája, Siegfried J. Schmidt 1984-ben megjelent, *Vom Text zum Literatursystem* című könyvében egyenesen úgy fogalmazott, hogy az irodalom rendszere egy olyan cselekvési terület, mely médiumok és mediális cselekvések által határozódik meg, s rendszerként egy fölrendelt kultúrával való összefüggésében írható le legjobban. A 80-as évek elején jelent meg Jürgen Habermas könyve is a kommunikatív cselekvés elméletéről, s általában elmondható, hogy (különböző okokból ugyan, de) háttérbe szorultak az individuális cselekvést középpontba állító tudományos elképzelések, és nagyobb teret nyertek a társadalomtudományos koncepciók (például épp Habermas, Talcott Parsons és Niklas Luhmann elméletei), illetve ezek adaptációi. Mindennek eredményeként némileg kiszorult a fókuszról az esztétikai–irodalmi kommunikáció (a konkrét műalkotások) vizsgálata, és nagyobb hangsúlyt kapott, hogy az individuális társadalmi cselekedeteket és a kommunikációt, illetve a kommunikációt és a társadalmat kölcsönösen egymástól függő és egymást befolyásoló hatásösszefüggésként írták le. Az irodalomtudományos kutatás tehát következetesen (néhány esetben kifejezetten radikálisan) elmozdult a szöveg-tárgy ontologizáló felfogásától, s azokkal a kontextusokkal kezdett foglalkozni, amelyekben a szövegek irodalomként határozódnak meg, illetve amelyekben ilyenekként foglalkoznak velük. (Zárójelben megjegyezhetjük, hogy ez a tanulság vezette az irodalomtörténeti kutatásokat többek közt a kánon fogalmának és

alakulásának vizsgálatához, amely például a magyar tudományos térben nagyon érdekesen került kapcsolatba a francia posztstrukturalizmus elméleteivel, az irodalomtörténeti, pontosabban kritikátörténeti vizsgálódások elméletileg is nagyon sokszínű felfutását eredményezve a 90-es években.)

A médium már Schmidt által is kiemelt fogalma segítségével pedig az átfogóbb összefüggések (vagyis a kultúra) ugyanúgy beépülhetek a kommunikáció- és médiatudományos érvrendszerbe, ahogyan korábban az irodalom is. Viehoff talán vitatható végkövetkeztetése mindennek alapján az, hogy a médiatudomány tulajdonképpen az irodalomtudományból jött létre annak a krízisfolyamatnak az eredményeként, amelynek során megjelent a cselekvéseméleti alapozású funkcionális szövegfogalom, valamint a szubjektum és objektum tudományos kutatáson belüli módszertani elkülönülése. Ez az elkülönülés tette véleménye szerint szükségessé a médium integratív fogalmának bevezetését, mely lehetővé teszi a parazsociális (médium)interakciók és -produkciók körülményei közt létrejövő esztétikai cselekvések koherens elméletének megfogalmazását. E tanulság alapján véli úgy, hogy a címben foglalt egyirányúság indokolt, mivel az így felfogott médiatudomány képes releváns kérdéseket biztosítani az irodalomtudomány klasszikus, (filozófiai) hermeneutikai paradigmája számára, fordítva viszont ez nem igaz.

E tanulmánynak pillanatnyilag nem feladata Viehoff irodalomtudományra vonatkozó következtetéseinek vizsgálata vagy bírálata. Érdekesebb lehet viszont mostani szempontunkból azoknak a tanulságoknak kiemelése, melyek e nem technikatörténeti eredetű médiumfogalmat létrehívták és jellemzik. Az individuum helyett a cselekvést középpontba állító vizsgálat, az ezzel összefüggő (radikális) konstruktivizmus, a kultúra mint rendszer (cselekvésrendszer), az értelmezés mint kommunikációs aktus, a szinkronicitás (tekintve, hogy a konstruktivizmus sosem beszél „reális” múltról, csak aktuálisan létrehozott múltképekről, leírásokról) olyan elméleti tételek, amelyek a médiakutatás történeti aspektusa szempontjából is érdekesek lehetnek. Mielőtt azonban ezt a szálát továbbvinném, szeretnék egy rövid kitérőt tenni a cultural studies, avagy kritikai kultúrakutatás hazai médiatudományos recepciója felé.

Narratívák és a cultural studies, avagy a médiatörténet kilenc életéről

Azonos-e vajon a médiatörténeti kutatás a médiatörténet-írással? A kérdés valószínűleg nem jó, hiszen nemigen válaszolhatunk rá másként, mint úgy, hogy néha igen, néha nem. Talán inkább úgy kellene feltenni, hogy *minek* a leírása a médiatörténet-írás, ehhez viszont médiatörténeti narratívákat kellene szemügyre venni. Pontosan ezt teszi James Curran,⁸ amikor nem kevesebb, mint kilenc médiatörténeti elbeszélés lehetőségét mutatja be (bár az olvasóban óhatatlanul motoszkálni kezd a kérdés, hogy miért épp kilenc, s valóban le lehet-e ilyen egyértelműen határolni a lehetséges narratívák számát).

⁸ CURRAN, James, *Media and Power*, London, New York, Routledge, 2006.

Mind a kilenc narratíva értelmezési séma: egy „külső”, másik elbeszélésben helyezi el a médiatörténetet. Curran olyan történeteket sorol fel itt, mint a társadalom demokratizálódásának elbeszélése, a női emancipáció elbeszélése, a hatalommal való konfrontációban zajló individualizálódás libertariánus elbeszélése, a nemzetépítés elbeszélése, az alsóbb néprétegek kulturális önérvényesítésének elbeszélése, vagy a média mint az elit hatalommegtartó manipulációja-típusú elbeszélés. Az általa hetedikként tárgyalt elbeszélést tekintené legjobbnak: ez a médiatörténet társadalomtörténetbe való integrációja lenne. Sipos Balázs, aki szintén végigtekinti Curran osztályozását, utal rá, hogy ez a felosztás nem problémamentes, hiszen tisztázatlan marad többek közt, hogy mi is a társadalom e koncepcióban, illetve hogy miféle kritériumok alapján mondhatja Curran, hogy ez a bizonyos hetedik javaslat valóban jobb lenne az előző hatnál.⁹ A kérdések és észrevételek sorát azonban folytathatjuk: egyfelől szemmel látható, hogy az első hat javaslat is a társadalomtörténetbe integrálja a médiatörténetet, másfelől az is feltűnő, hogy valamilyen formában minden itt említett narratíva összefügg, része lévén egy közös grand récit-nek, nevezetesen a modernizáció nagyelbeszélésének: a társadalmi modernizáció egy-egy aspektusát emelik ki, melyek azonban egymással szoros összefüggésben állnak.

Curran megemlíti még két további elbeszéléstípust, melyeket jóval népszerűbbnek érzel a „hagyományos médiatörténet-írásként” aposztrofált első hatnál: egyik a technológiai determinizmuson alapuló elbeszélés, a másik pedig a modernből a posztmodernbe vezető átmenet elbeszélése (ezt Baudrillard-hoz köti).

Kérdés azonban, hogy például Baudrillard esetében valóban történetmondás zajlik-e, pontosabban teloszkiént van-e jelen e narratívára emlékeztető sémában a 'posztmodern' (bármit jelentsen is aktuálisan ez), vagy egy változássorozat megragadásának kísérletéről van szó a jelen állapot megértése (ha úgy tetszik, a hermeneutikai önmegértés) céljából. Véleményem szerint Baudrillard-nál sokkal inkább a mondat második felében jelölt, jelent leíró hermeneutikai célkitűzés a jellemző, s nem egy normatív narratíva létrehozása (különösen nem egy teleologikus elbeszélése, lett légyen az aranykor az elérendő jövőben, vagy a sajnálatos módon magunk mögött hagyott múltban).

Tény ugyanakkor, hogy a modern-posztmodern fogalompár sok esetben fejlődéselvi narratívává tud bővülni, talán legismertebb példája ennek a magyar irodalomtudományban Kulcsár Szabó Ernő huszadik századi magyar irodalomtörténetről való értelmezése, melyben a fejlődés iránya a klasszikus modernségtől a későmodernen, majd az utómodernen át a posztmodern felé vezet. E részleteiben is kidolgozott fejlődésmodellt az teszi óhatatlanul lineárisrá (és normatívá), hogy e modernségtípusok egyfelől egy centrum–periféria típusú haladásdinamikával, másfelől egy kronologikus jellegű erős korszerűség-igénnyel egészülnek ki.

Hasonló jelenséget tapasztalhatunk Császi Lajos egyik tanulmányában¹⁰ is,

⁹ SÍPOS 2011, i. m. 12.

¹⁰ CSÁSZI Lajos, *Médiakutatás a kulturális fordulat után = Médiakutató*, 2008 őszi. http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatás_forradalom

amely épp a médiakutatás kulturális fordulat utáni fejleményeit kívánja egy értelmező séma segítségével bemutatni. Ennek az értelmező sémának itt is a Curran-féle kilences számú elbeszélés főszereplője, a modern-posztmodern fogalompár az alapja, ezek azonban nem annyira történetként, mint inkább ellenfogalmaként jelennek meg. A posztmodern a modern tökéletes tagadásaként jelenik meg minden szempontból, és viszont: a modern a posztmodern totális ellentéte minden téren. A médiakutatásban Császi a modernt modernista-társadalomtudományi szemléletmódként azonosítja, míg a másikat posztmodern-kulturálisként állítja vele szembe. A kategorikus ellentétet tovább sarkítja, hogy a modernistának, illetve posztmodernnek tekintett nézőpontokat táblázatosan is összefoglalja, ahol a posztmodern huszonhárom aspektusban annullálja a modern valamennyi jellemzőjét. A tanulmány hátralevő részében pedig e tézis–antitézis jellegű eljárást valóban követi a szintézis is: a későmodern médiakutatás, mely „egyaránt örököse nemcsak a társadalomtudományi, hanem a humanista törekvéseknek is, ami abban is kifejezésre jut, hogy a korábban polgárjogot nyert politikai szempontok mellett a kulturális aspektusoknak is egyre nagyobb szerepet igyekszik biztosítani”. A sarkított, már-már fekete-fehér ellentétekre való törekvés azonban sok esetben komoly gondokat eredményez. Eleve problematikus, hogy a „modernista-társadalomtudományi paradigmát” kizárólag Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című művének igen vázlatos felidézése illusztrálja, közvetlenül összekapcsolva a Habermas által felvázolt felvilágosodás kori nyilvánosságfunkciót és intézményeket a modern kapitalista demokráciák elektronikus médiumokkal kiegészült tömegmédiájával (holott Habermas már a sajtó alapú tömegmédiát sem tekintette kompatibilisnek a klasszikus polgári nyilvánosság jelenségével). Ez a vázlatos kép azonban még tovább redukálódik, amennyiben a modern 20. századi, nyugati kapitalista demokráciák közszolgálatosság-fogalma a Habermas által a polgári nyilvánosság tereként bemutatott felvilágosult abszolutizmus elitista és paternalista Gemeingut, illetve allgemeine Wohlfahrt fogalmainak sajátos értelmezésével azonosítódik. Különösen furcsa, hogy Császi Habermas történeti leírását úgy látszik értelmezni, mintha az „tehetős és iskolázott férfiak közérdeknek álcázott, leereszkedő állami gyámságát jelentette” volna „a kiskorúnak feltételezett civil társadalom fölött”. Ez ugyan bizonyos megszorításokkal igaz lehet a 20. század bizonyos időszakainak közszolgálatosság-fogalmára, vagy legalábbis annak bizonyos elemeire, de a párhuzamot megalapozó klasszikus polgári nyilvánosság fogalmára aligha. Hiszen Habermas Kant felvilágosodás- és racionalitásképéből kiindulva épp arról ír, hogy a korban egyfelől egyelőre kizárólag ezek a tehetős és iskolázott férfiak alkotják a kialakulóban lévő civil társadalmat, s épphogy nem az állam gyámságát testesítik meg, hiszen a polgári nyilvánosság terei Habermasnál pontosan az államtól és a közigazgatástól függetlenek, s épp az állam működésének csak e térben lehetséges kritikája az, ami a közjó előmozdítását (a kanti természetes ész működése révén) elő hivatott segíteni.

Bár Habermas polgári nyilvánosság-konceptiójának elitizmusát valóban igen terjedelmes és tanulságos szakirodalom kritizálja, e kritikák sokszor mintha szem elől tévesztenék, hogy *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* alapvetően

történeti leírás az ancien régime feudális abszolutizmusának rendi társadalmától a polgári demokráciát elvileg és jogilag majd lehetővé tevő felvilágosult abszolutizmus nyilvánossága felé vezető átalakulásról, nem pedig előírás a 20. század végének nyugati társadalmában létező, tömegmédiá által formált, működte-tett és áthatott virtuális nyilvánosságterei számára. Kétségtelen, hogy Habermas modernségről mint befejezetlen projektumról alkotott, a felvilágosodás hagyományából eredeztetett koncepciója tartalmazza a független, kritikus értelmiségi alakját is, ám ez az alak nem azonos a klasszikus polgári nyilvánosság kritikus (és igen, paternalista és elitista), társadalomjobbító szándékának realizálhatóságában nem kételkedő gentlemanjével.

A sarkos szembeállítás miatt a „posztmodern-kulturalista”, Stuart Hall fémjelzte cultural studies gyakorlatilag elveszti mind politikai tartalmát, mind erőteljes kritikai potenciálját, olyannyira, hogy Császi még a magyar szakirodalomban leggyakrabban előforduló kritikai kultúrakutatás elnevezést sem tartja kívánatosnak. Ez mindenképpen nagyon különös egy olyan kutatási irányzat esetén, amelynek talán legnagyobb hatású eredményei épp a hegemoniának, a kulturális identitás és a hatalom viszonyának, illetve a médiaüzenetek differenciált dekódolásának a vizsgálatában jelentkeztek, s amelyek olyan elméletek születését tették lehetővé, melyek épp a felvilágosodás örökségének tekintett modernitás individuumbfogalmát és emancipációs potenciálját gondolják tovább (mint például Homi Bhabha hibriditás-koncepciója, Judith Butler konstruktivista identitás-felfogása, Gilles Deleuze minoritásképe, Rosi Braidotti nomadizmus-elképzelése vagy Gayatri Chakraworthy Spivak subaltern-fogalma).

Itt nincs tér arra, hogy akár az antitézisként szereplő cultural studies, akár a szintézisként bemutatott későmodernség részletesebb bemutatásával tisztázhassuk, pontosan milyen konkrétumok miatt problematikus még a médiatörténet hegeliánus tézis–antitézis–szintézis–sémában való megfogalmazása. Számomra jóval meggyőzőbbnek és a médiatörténet-írás számára is több tanulságot rejtőnek tűnik a cultural studies egy másik, korábbi hazai bemutatása, melynek szerzője, Belinszky Eszter tág merítésű összefoglalójában következetesen rámutat a médiatudománytól eredendően távol eső diszciplínák azon eredményeire, melyek szinte előre kijelölik majd a médiakutatás pozícióját.¹¹ Kiemeli például, hogy a cultural studies eleve olyan előzményekre támaszkodik, s olyan koncepcionális elemeket visz tovább, mint a kommunikáció többszörös közvetítettsége (egyrészt szemiotikailag, másrészt társadalmilag), amely így elválaszthatatlan a hatalom, az ideológia és a hegemonia kérdésétől. A cultural studies erőteljes baloldali elkötelezettsége a populáris kultúra „harcmezőként” való megnevezésében is megnyilvánul. Belinszky Graeme Turner összefoglalását idézi, aki szerint „a populáris kultúra az a harcmező, amelyen a domináns nézetek kivívják a hegemoniát; ráadásul állandó harcmező, melynek paramétereit részben a gazdasági állapotok

¹¹ BELINSZKY Eszter, *A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában = Médiakutatató*, 2000 ősz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2000_01_osz/06_a_kritikai_kulturakutatas_a_mediaelemzes_gyakorlataban

határozzák meg ugyan, de területe az ideológia és reprezentáció szintjén megnyilvánuló politikai küzdelem”.¹² A harci metaforikát lehántva tulajdonképpen Judith Butler konstruktivista, kizárásokon és áthágásokon keresztül épülő demokráciafogalmát kapjuk, melynek tere ebben az esetben a tömegmédiával biztosított (bonyolult hatalmi viszonyok közt létező) virtuális nyilvánosságtér. Az ehhez való hozzáférés lehetőségét azonban épp az bizonyítja, hogy a modern nyugati demokráciákban nem zárult le a modernség habermasi projektuma, s épp ez a lezáratlanság ad reményt a kultúra „rossz megszüntetésének” elkerülésére¹³ és – ami minket pillanatnyilag közelebről érint – lehetőséget a 21. századi média minél differenciáltabb, a megfigyelő felelősségéről sem lemondó, szinkrón és diakrón vizsgálatára.

Stuart Hall kódolás-dekódolás koncepciójának részletes bemutatása logikusan illeszkedik abba a gondolatmenetbe, melynek során a cultural studies vehemens, folyamatosan a „gyanú hermeneutikájára” alapozó kritikai potenciálja megtalálja a helyét mint plauzibilis és pontos médiaelemző eszköz. Belinszky kiemeli, hogy „a kódolás folyamata olyan egyéb gyakorlatokba van beágyazva, melyek éppen a konstruáltság elleplezésére irányulnak. Szemiotikailag fogalmazva: így egyenlőségjel kerül a jel és a jelzett közé. Az eseményről látott híradás mint maga az esemény direkt ábrázolása kerül elé.” Ez roppant jelentős tényező, hiszen immár nemcsak arról a, mondjuk így, természetes adottságról van szó, hogy a média (ahogyan végső soron mindenféle emberi kommunikáció) konstruálja, nem pedig közvetíti a valóságot, hanem arról is, hogy a kódolás révén létrejövő konstruáltságot a média normális működése elfedi. Bár a dekódolás a befogadó aktív közreműködésével zajlik, s „ez az emancipatorikus elem meghatározó a cultural studies-ban, végső soron ebben rejlik ugyanis a szubjektum cselekvési lehetősége”, ez távolról sem biztosítja feltétlenül a szubjektum identifikálódási, informálódási és értelmezési szabadságát. Hall modellje ugyanis éppen azt mondja ki, hogy maga a normális módon működő média gátolja ezt – és akkor még nem esett szó azokról a társadalmakról, ahol nem a sajtószabadságot biztosító, modern, plurális demokrácia viszonyai közt működik a média.

Belinszky konklúziója a cultural studies médiaelemzési tanulságai szempontjából az, hogy amennyiben tehát a média „nem a valóságot mutatja be, hanem a fentiek értelmében a valóság konstrukcióját tárja a befogadó elé, és ez a konstrukció ellentmondásokkal és alternatív olvasatokkal van tele, akkor az elemző kérdésének nem annak kell lennie, hogy mi a különbség a „valóság” és a média által bemutatott világ között, hanem annak, hogy milyen ez a bemutatott világ mint önmaga referenciája, hogyan jön létre és mit jelent a befogadók számára. (...) Ennek megfelelően nem univerzális (illetve annak definiált) esztétikai és

¹² TURNER, Graeme, *British Cultural Studies, An Introduction*, London, Routledge, 1990, 211. Idézi BELINSZKY 2000, i. m.

¹³ HABERMAS, Jürgen, *Egy befejezetlen projektum – a modern kor = A posztmodern állapot*, szerk. Bujalos István, Budapest, Századvég, Gondolat, 1993, 168.

morális kategóriák a meghatározók, hanem ezek társadalmi beágyazottsága és a hatalmi viszonyok bennük való leképeződése.”

E konklúzió talán közelebb visz kiinduló kérdésünkhöz is (hogy tudniillik mi nek a története a médiatörténet). Felidézve az első pont végén említett Viehoff-féle összefoglalás nem technikatörténeti jellegű médiafogalmát, s kiegészítve ezt Belinszky cultural studies-bemutatásának tanulságaival, valahogy úgy fogalmazhatnánk, hogy a médiatörténet azt vizsgálja, hogyan jön létre a kontingens, konstruált „valóságoknak” az a társadalmi, melynek kommunikatív működőképességét technikailag a modern tömegmédiá biztosítja.

Médiatörténet mint a modern társadalom diakrón önleírása

A cultural studies, vagy ha úgy tetszik (hiszen az iméntiek fényében e kritikai figyelem mindenképpen indokoltnak tűnik a média vizsgálata során), a kritikai kultúrakutatás tanulságainak vázlatos áttekintése után úgy tűnik, a médiatörténet bizonyos értelemben több lehet, mint az észlelés technikatörténete, ám az a veszély mégsem fenyeget, hogy valamiféle parttalan „szupertudománnyá” változna.

A társadalom történetét annak állandó differenciálódásában, rendszer/környezet különbségtételek révén létrejövő, egyre nagyobb fokú összetettségében látó rendszerelmélet az iménti konklúzióhoz sok szempontból nagyon hasonló módon fogja fel a tömegmédiát: a modern társadalmat (azaz az emberi kommunikációk összességét) átható, technicizált, intézményesült mediarendszer valóságokat *konstruál*, olyasmiket, amiket a befogadó *valóságként*, a valóságról való híradásként fog fel (akárcsak Hall modelljében). Megfigyeléseket végez, melyeket mi is több szinten megfigyelhetünk, ám fontos megjegyezni, hogy – mint minden rendszer – bizonyos értelemben a tömegmédiá rendszere is aszimmetrikus: megfigyelőre és megfigyeltre, aktív és passzív pólusra oszlik. E pólusok dinamikusak, ám amennyiben intézményesülnek, az átjárás már nem szabad bármikor, bármilyen formában a kettő között. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy befogadóként kommunikációs kapcsolatba lépek, mondjuk, egy hírműsossal, ezt megfigyelhetem és kritizálhatom is – de nem alakíthatom magát a kommunikációs láncot, nem változtathatom meg például a műsort közvetlenül. Azért nem, mert a tömegmédiá rendszere definitíve nem interakciókból áll, vagyis nincs módom reális, „egyenrangú” kommunikációs partnerként fellépni. Épp az ilyen interakció kizárásával teremti meg a modern tömegmédiá a nyilvánosság (virtuális) terét. Minden rendszer elkülöníti magát a környezetétől – a tömegmédiá épp valóságkonstruáló szerepén keresztül gyakorolja elhatároló funkcióját.

E jelenség megértésében a mára kialakult komplex médiatudományi szempontok – melyek természetesen a politika- vagy társadalomtörténeti és egyéb szempontoktól nem függetlenül jöttek létre, s nem is kell kizárni a vizsgálat során ezeket sem – nagyon fontos szerepet játszanak: a társadalmi valóság aktív konstruálójaként felfogott (tömeg)médiá története a kultúrakutatás kritikai szempontjait és nézőpont-pluralizmusát magába építve a modern társadalom szinkrón és

diakrón önleírásaként is képes működni. Visszatérve végül e dolgozat kiindulópontjaként felvetett kérdésekhez: számomra úgy tűnik, hogy a rendszerelméleti tanulságokat érvényesítő médiatörténeti kutatás a gyakorlatban egyfajta transzdiszciplináris, problémaközpontú vizsgálatként képzelhető el. Az észlelés (vagy nevezzük megfigyelésnek) technicizálódásának története ilyenformán kiegészül egy másik szállal, amely sokat köszönhet a kritikai kultúrakutatásnak: a tömegmédiá valóságkonstruáló funkcióját, azt, hogy kontingens valóságok társadalmát hozza létre és tartja fenn, talán e sokarcú módszer tanulságait levonva tudjuk legjobban megfigyelni.

Problematicus lehet azonban, hogyan tudjuk ezeket a kérdéseket érvényes módon felvetni. Az úgynevezett médiatársadalom legfőbb jellemzője ugyanis épp az, hogy kommunikációs szempontból gyakorlatilag nincsen „kívül”-je, legalábbis Andreas Ziemann következtetése alapján. Az ő véleménye szerint a modern tömegmédiá által áthatott (egyszersmind rendszerelvűen felfogott) társadalomra az a jellemző, hogy minden társadalmi rendszer a tömegmédiá reakciós kényszerébe kerül, a társadalmi cselekvés a médiacselekvés alá rendelődik (hiszen minthogy a modern társadalmat a tömegmédiá fogja át, kapcsolja össze és biztosítja a kommunikáció révén működőképességét, a cselekvést a média teszi társadalmi hatóerővé, méghozzá saját szabályszerűségei szerint), végül pedig mindezeknek megfelelően a későmodern társadalom irreverzibilis módon függővé válik a technológiától, a tömegmédiá rendszerének formátumaitól és annak logikájától.¹⁴

Ziemann gondolatai, bár radikálisnak tűnhetnek, ám egyáltalán nem egyedülállóak a közelmúlt médiatudományos gondolkodásában. Barbara Mettler-von Meiboom már 1994-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalomban jelenlévő médiumok hatása kumulálódik, ez pedig a gazdaság zavaraihoz hasonló következményekhez vezet. E folyamatok társadalomalakító jelentőségre tesznek szert, így az ilyen társadalom leírására a 'médiatársadalom' fogalmat javasolja.¹⁵ A későbbiekben ezt a folyamatot a 'mediatizáció' névvel illetik, és többen is kidolgoznak részletesebb modelleket megértetésére és bemutatására. Friedrich Krotz például mikroszociológiai jellegű leírásban mutatja be, hogy „a médiumok jelenléte áthatja mindennapjainkat, és ez a fejlemény olyan potenciális változásokat von magával, amelyekben az emberek játsszák a legnagyobb szerepet. Jóllehet a gazdaság és a politika is a változások hajtóerőinek tekinthetők (...) végső soron nem ezek határozzák meg, hogy a fejlődés hová vezet. (...) E szerint a megközeledés szerint a médiumok *mint olyanok* megváltoztatják a társadalmat, mégpedig

¹⁴ ZIEMANN, Andreas, *Medienwandel und gesellschaftliche Strukturänderungen = Technische Reproduzierbarkeit, Zur Kulturosoziologie massenmedialer Vervielfältigung*, Lutz Hieber, Dominik Schrage (eds.), Bielefeld, Transcript, 2007, 17–38. L. TÓTH Bence, *Médiumok és valóságaik, Egy rendszerelvű médiaelmélet vázlatja*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014, 121.

¹⁵ METTLER-VON MEIBOOM Barbara, *Kommunikation in der Mediengesellschaft. Tendenzen – Geführungen – Orientierungen*, Berlin, edition stigma, 1994. L. HARTMANN, Maren, *A mítosz és metaforái: médiatársadalmi eszményképek = Információs társadalom*, 2007/4, 47–67, 56.

egyszerűen azért, hogy jelen vannak a mindennapokban, és áthatják azokat.”¹⁶ Krotz gondolatait továbbfűzve Maren Hartmann immár arra a következtetésre jut, hogy egyrészt „a társadalom mediatisációja lényegében a szociális változások metafoalyamatát jelenti”, másrészt arra, hogy mivel „a médiumokon keresztül való kommunikáció útjából elhárulnak az akadályok és megszűnnek a határok”, a médiarendszer kezdi irányítani a viselkedést: „megváltoznak a kommunikációs és interakciós struktúrák, és ez a mindennapi gyakorlatok tartós átalakulását vonja maga után.”¹⁷

Winfried Schulz még határozottabban fogalmaz: véleménye szerint Krotz mediatisációfogalma azt jelenti, hogy „a szociális cselekvést a médiacselekvés helyettesíti”, míg bizonyos elméletek pedig a politika akkomodációjáról, azaz a média logikájához való alkalmazkodásról beszélnek.¹⁸ Mindebből az is következik, hogy egyrészt a médiarendszer különleges és alapvető szerepet tölt be a jelen társadalmában, másrészt az, hogy a társadalmat kommunikációs rendszerként felfogó, s így a kommunikáció tudományát a társadalom legfontosabb tudományává avató elképzelések egyre szélesebb körben válnak elfogadottá. A médiatársadalom vizsgálata azonban, mondja többek közt Ulrich Saxer, nem állhat meg metaszínten: szükséges a kutatás kiterjesztése a mezo- és mikroszintekre is. Igaz ugyan, hogy a komplexitás kezelésére létrejövő fejlődés ahhoz vezet, hogy „a médiakommunikáció önálló és totális szociális jelenséggé válik”, de a mediatisáció jelentősége – az, hogy képes átalakítani a társadalmat, mivel a medialitás elemei differenciálódnak a kommunikációs folyamatban, és a médiarendszerek felszabadulnak az intézményes kötöttségek alól”¹⁹ (s e folyamatnak néhány ropant elgondolkodtató eredményét már ma is láthatjuk) – igazából csak akkor rajzolódik ki előttünk, ha minden szinten képesek vagyunk vizsgálni azt.

Érdekes még egyszer felidézni Stuart Hall fentebb idézett meglátását, amely szerint a kódolás folyamata olyan gyakorlatokba van beágyazva, melyek épp a konstruáltság elleplezésére irányulnak, mivel ez érdekes párbeszédet folytat a mediakutatás olyan újabb fogalmaival, mint az „új média”, a médiatársadalom vagy a Manuel Castellstől eredő hálózati társadalom koncepciója. Azért is fontos ezt az összevetést megtennünk, mert talán segíthet visszanyerni a mediakutatás társadalmi és történeti aspektusait anélkül, hogy az erőteljes és reflektált kommunikációelméleti belátásokról le kellene mondanunk. Tóth Benedek például Lev Manovich gondolatait összefoglalva éppen azt emeli ki, hogy az új, digitális tar-

¹⁶ KROTZ, Friedrich, *Die Mediatisierung kommunikativen Handelns*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 2001, 193.

¹⁷ HARTMANN 2007, i. m. 58.

¹⁸ SCHULZ, Winfried *Medialisierung, Eine medientheoretische Rekonstruktion des Begriffs*, DG-PuK-Beitrag, Entwurfsfassung, 2004., www.kowi.wiso.uni-erlangen.de/pdf_dateien/DGPuK_Medialisierung_end.pdf.

¹⁹ Ulrich SAXER, *Mediengesellschaft, Verständnisse und Missverständnisse = Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft, Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*, Ulrich Sarcinelli (ed.), Opladen/Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 1998, 52–73., 53.

talomképzésen és -közvetítésen alapuló média egyik legfőbb jellemzője éppen az, hogy láthatóvá és elfedhetetlenné válik a technika: a fizikailag létező adatok, a winchesterek jelei nem férhetők ugyanis hozzá (de legalábbis nem értelmezhetők közvetlenül) számunkra. A technika ezért a digitális tartalmak esetében szükségszerűen és mindig jelenvalóként, a tartalmak részeként (és nem kereteként, azaz nem leválaszthatóként) jelenik meg”.²⁰ Emellett a digitális adatstruktúra további lényeges pontokon különbözik a korábbi papír alapútól: a szöveg mint strukturális alap pozícióját az adatbázis veszi át, így az új média szerkezete moduláris, mivel objektumai potenciálisan végtelen számú verzióban léteznek, amit tovább bonyolít, hogy a befogadói interaktivitás immár szintén elfedhetetlen eleme a rendszernek; e moduláris szerkezetű digitális tartalmaknak pedig nem tárható fel a története, „nem őrzik az időt, nem őrzik saját történetüket, nincs *mélységük*. Felületek.”²¹

A technika (és a narrativitással Manovich szerint lényegében „harcban álló”, ahhoz képest radikálisan más értelemadó struktúrát képviselő adatbázis-logika) valóban tűnhet elfedhetetlennek, ám – legalábbis egyelőre – a társadalom részrendszerei, különös tekintettel ön- és másleírásaikra mégis a narratíva, az archeológiának önmagát felkínáló szöveg alapján állónak tűnik. (Gondoljunk például a modern társadalom narratív „reális” és „virtuális” identitástörténeteire, az éntörténethez kötött hivatali processzusokra, az ideológiákra – gyakorlatilag minden részrendszer esetében alapvetően narratívához és időhöz kötött a rendszer funkciójának megfelelő működése, az oktatásban éppúgy, mint az orvoslásban, a jogban, a gazdaságban vagy a politikában. Többek közt épp ezért jelent a szerepkörök szerint elkülönülő társadalom számára óriási kihívást a digitalizálódás.) Azt is mondhatnánk, hogy a kódolást beágyazó társadalmi gyakorlatok (Stuart Hallra utalva) narratív struktúrái talán a legfontosabbak abban a folyamatban, amely minden technikai transzparencia ellenére mégis a kódoltság elfedését eredményezi – de ugyanakkor azt is, hogy épp ezek eredményezik a kódolás-dekódolás dinamikájában megvalósuló interakció, társadalmi kommunikáció működőképességét.

Összefoglalóan azt mondhatnánk, hogy amennyiben mára a társadalom média-társadalommá alakult (de legalábbis – a luhmanni evolúciófogalom értelmében – ez a lehetőség a társadalom működésének lehetséges és a centrális pozíciójából egyre szélesebb körre kiterjedő módjává válik), a hagyományos szövegalapú, narratív keretben működő tudományos megfigyelésmódok egyre kevésbé alkalmasak önmagukban e helyzet (és az ehhez vezető utak) leírására. Valóban úgy tűnik, hogy ilyen körülmények közt a médiatudomány új szerepbe kényszerül, s a társadalom szinkrón és diakrón önleírásaként kezd(het) működni. Látni kell azonban, hogy az elengedhetetlenül fontos mezo- és mikroszintű kutatásokhoz a médiatudománynak a kommunikációelméleti tudatosság mellett szüksége van

²⁰ TÓTH 2014, i. m. 121.

²¹ MANOVICH, Lev, *The Language of New Media*, Cambridge, MIT Press, 2001, 51–56. Vö. TÓTH 2014, i. m. 125–126.

a társadalomelmélet és a kritikai kultúrakutatás bizonyos tanulságainak alkalmazására is: csak pluri-, vagy ha úgy tetszik, metadisziplináris megfigyelésmódként tudja feladatát teljesíteni.

A (rendszerelméleti fogalommal élve) szerepkörök szerint elkülönülő társadalomban ugyanis (mely mindennek ellenére a médiatársadalom alapvető működésmódja), a média különleges szereppel bír: egyszerre tudósít és elhatárol. A szervezetek ugyanis (melyek a részrendszerek tényleges, „mezoszintű” működtetését végzik az ágens oldalon, ennyiben tehát tulajdonképpen hatalmi funkcióval bírnak) jórészt interakción alapulnak, míg a szelekciók megosztása elektronikus tömegmédiákon keresztül történik. Ebből az is következik, hogy a páciens-oldalnak nincs tényleges, interakción alapuló „beleszólási” lehetősége, a közvetett (vissza)hatás csatornáit pedig roppant összetettek és (megfelelő intézmények megfelelő működtetése, ha úgy tetszik, a jog, a gazdaság és a politika közös garanciavállalása híján) könnyen manipulálhatók, aminek okai roppant összetettek és további vizsgálatra szorulnak. Ez a folyamat mindenestre a médiatársadalom alakulástörténetében egyre kiterjedtebbnek tűnik – itt pedig nemcsak „az észlelés technicizálódásának történetéről” van szó, hanem a társadalom struktúraváltozásairól is.

Vajon a média a valóság közvetítője vagy konstruálója? Az új média teoretikusai általában a valóságkonstruáló jelleg mellett teszik le a voksukat, s ebben sok igazság lehet, hiszen a tömegmédia az imént vázolt elhatároló funkcióját is valóságkonstruáló szerepén keresztül gyakorolja – nem is beszélve arról, hogy a kérdés szempontjából az a döntő, van-e vajon mód a „közvetített” valóságot összevetni a „közvetítetlennel”, s még inkább, hogy van-e módunk ezt *közvetíteni*, azaz visszavezetni a társadalmi kommunikációk egyre inkább elektronikusan és digitálisan mediatisztált rendszerébe. Talán szerencsésebb azonban itt is leírásokról beszélni: leírásokról, amelyek lehetővé teszik számunkra a média *mindkét* önleírásának, illetve működésmódjának megfigyelését.

Az új média nyelvét és szemantikáját elemezve Tóth Benedek arra a következtetésre jut, teljes joggal, hogy „objektivitás, hírérték, professzionális újságíró („kapuőr”), kereslet, kínálat, tömegtermelés, disztribúció, szerzőség, mű, szerző: az új média nyelvében, azaz a computerhez rendelhető kultúrformában, a technikai képek szemantikájában jelentősen átértelmeződő fogalmak”.²² Am ez mindamelllett nem jelenti az objektivitássemantika eltűnését: az nemcsak a média önleírásaként (esetleg egyéb rendszerek média-leírásaként), hanem a mezo- és mikroszintű működés szervezőelveként is jelentős marad, s épp ez eredményezi, hogy a rendszer „páciense”, a befogadói oldal a média valóságkonstruáló jellegét valóságközvetítő jellegként kénytelen értékelni – amivel viszont pontosan a média valóságkonstruáló szerepe válik realitássá. E paradox működés megfigyelésében pedig a médiatudományok mindenképp nagy segítséget nyújthatnak az önleírások és narratívák elemzésében, netán dekonstruálásában jártas kritikai kultúrakutatás bizonyos módszerei és kérdésirányai is, hiszen e kutatások fő ér-

²² TÓTH 2014, i. m. 132.

deklódési területe épp az, hogyan konstruálódnak, működnek és termelődnek újra az úgynevezett társadalmi valóságok.

RÁKAI, ORSOLYA

Histoire des médias parmi/après les sciences de culture

Depuis le tournant du millénaire, les représentants de la recherche de l'histoire des médias avaient communiqué leur points de vues au sujet des recherches d'histoire de médias, vues les changements poursuivis dans le discours scientifique. transformé essentiellement par les changements sociologiques, politiques, techniques et disciplinaires déroulés dans ce domaine. Jusqu'à la fin du 20e siècle, toutes ces recherches, en Hongrie avaient été concentrées presque uniquement aux recherches d'histoire de presse. Depuis les années de 2000, plusieurs études avaient vue le jour, qui témoigne du phénomène, que le rôle du 'cultural studies' ou 'cultural turn', représente pour les chercheurs hongrois également la ligne de faite aussi bien dans le cas des sciences des médias.

La recherche critique de culture et la théorie des systèmes sociologiques par plusieurs points de vues jugent de manière ressemblante l'histoire des médias. Ainsi l'histoire des médias examine comment se construit la société des „réalités” construite et contingente, dont la capacité de fonctionnement communicatif est assuré techniquement par les masses médias modernes. La théorie de système y ajoute que le système de médias technicisé et institutionné, influençant la société moderne (c'est-à-dire l'ensemble des communications humaines) construit des réalités, de telle manière que le récepteur apprécie comme réalité, comme compte-rendu de la réalité (tout comme dans le modèle de Hall).

La recherche de l'histoire des médias peut-être conçue dans la pratique comme un analyse transdisciplinaire, dont le centre est formé par les problèmes étudiés.